

Karjalaisia lainoja varjagiajalta

VEIKKO RUOPPILA

Varjagiaika liittyy olennaisena osana viikinkiaikaan. Varjagiretket olivat viikinkiretkiä, mutta ne suuntautuivat itään ja kaakkoon kohden Laatokkaa ja edelleen Bysanttiin. Lähtökohtana olivat Skandinavian maat, siis nykyinen Ruotsi ja Norja. Koska venäläiset aikakirjat puhuvat varjageista, on historiantutkimuksessa käytetty nimityksiä varjagiretket ja varjagiaika. Likimääräisesti retket on sijoitettu vuosien 800 ja 1050 väliseen aikaan. Sitovia todisteita vaille on jäänyt kysymys, oliko retkillä mukana myös itämerensuomalaisia ja oliko heillä pitäviä yhteyksiä varjagiajan skandinaaveihin. Jos karjalasta tai siihen rajoittuvista suomalaismurteista voidaan osoittaa skand. kielimuodosta polveutuvia sanoja, voidaan pitää todennäköisenä, että ne on omaksuttu karjalaan tuhatkunta vuotta sitten.

Aalto ja laine

Nykysuomessa on varsinaisesti kaksi sanaa, joilla ilmaistaan tuulen tm. aiheuttama vedenpinnan liike. Ne ovat *aalto* ja *laine*. Näistä on *laine* vanhempi, sillä sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä (SKES). Sitä voidaan näin ollen pitää kantasuomalaisena. Etäsukukielissä *laine*-sanalla ei ole äänteellisiä vastineita.

Suomen murteiden sanakirjassa esitellään *aalto* ja sen rinnakkaismuoto *alto* seuraavasti: »*aalto* yleensä (osaksi luult. kirj.), *alto* tietoja linjan Laihia — Kivijärvi — Kitee — Jaakkima eteläpuolelta, eniten Etelä- ja Keski-Karjala, Etelä-Savo, — — ei tietoja Vermlanti.» (Paikannimet esitetään tässä ja seuraavassa lyhentämättöminä.) Tähän voisi lisätä, että kielteisiä tietoja näiden käytöstä on seuraavilta paikkakunnilta, jotka jäävät edellä hahmotellun alueen sisäpuolelle: Saarijärvi Heinävesi Rantasalmi, näissä *laine* tai *lainne*.

Jyrkkää eroa ei myöskään ole ollut *aalto* (*alto*) ja *laine* -sanojen alueilla. Kirjallinen vaikutus, johon murre-sanakirja viittaa, on hyvinkin mahdollista, sillä *aalto*, *alto* ja *laine* esiintyvät kirjasuomessa Agricolan ajoista lähtien,

kuten seuraavista esimerkeistä ilmenee (UT 1548): »Ja Twlispä nosti Aallon meres, ia lainet ia he olit swres hädhes» (Luuk. VIII); »Hahden kieula iei Carin päle lijckumat seisoman. Mutta castari wallalans tuli aaldoin wäest» (Ap. teot XXVII); »Mutta haaxi oli io keskelle mertä ia ahdistettin alloilta, Sille että wasta twli oli» (Mat. XIII).

Kuten esimerkeistä ilmenee, voidaan sanoja *aalto* (*alto*) ja *laine* pitää toistensa synonyymeinä. Niinpä ruotsin *bölja* käännetään sanakirjoissa 'aalto, laine' ja saksan *Welle* ja *Woge* samoin. Vähäistä eroakin on sentään murteissa (SMS sub aalto): »aalto on semmonej joka puhkiaa, laine ei puhkia, aalto puhkiaa kun se nakkaa härämpyllyä» (Utajärvi); »kun kova oalto on niin sillon lyöpi laeneet yli laejan» (Sotkamo). *Aalto*-sanalla on äänteellinen vastine karjalassa, inkeroisessa ja vepsässä: karj. (Genetz) *oaldo* 'aalto'; ink. (Nirvi) *albo*, *allon* 'aalto, laine'; vepsä (Zaitseva – Mullonen) *ald*, *-on*; *änizes* (Äänisjärnessä) *oma suufed aaldod*. Vatjasta, virosta ja liivistä sana puuttuu. SKES kylläkin mainitsee virosta murteelliseksi merkityn *ald*, gen. *alla*, mutta siitä on vain yksi tieto, Kihnusta, merkitys on 'järellainetus', siis 'maininki' (VMS). Vaikka sana ilmeisesti kuuluu edellisten yhteyteen, se esiintyy vain lännessä kielialueen ääripäässä ja on vartalo-osaltaan poikkeava. Ims. kielten *aalto* (*alto*) -sanan nykyinen levikki viittaa selvästi siihen, että se ei ole kuulunut missään vaiheessa läntisiin kielimuotoihin vatjaan, viroon eikä liiviin. Muissa ims. kielissä se on yksi laineen nimityksistä mutta ei missään yksinomainen.

SKES:n mukaan *aalto* on skandinaavinen laina, vertauskohtana mainitaan muinais- ja nykynorjan *alda* 'aalto, iso laine'. Norjan nykymurteissa *alda*-sanan äänteellisiä jatkajia ovat (Ross) *Alda*, *Alla*, *Olde*, *Olla* 'Bølge'; esimerkkeinä sanan käytöstä mainitaan mm. *Aldedrag* 'Havets Gaaen i Bølger, Rulling', *alden* adj. om Havet: gaaende med Aldedrag'.

Ruotsin kielen etymol. sanakirjaan (Hellquist) sisältyy nykyään vain murteissa esiintyvä *ålla* 'syvennys, syvä vako' (sub Ålleberg). Ålleberg kuuluu Ruotsin lounaisen maakunnan (Västergötland) nimistöön. Vanhimmissa kirjallisissa muistomerkeissä nimi esiintyy muodossa Aldubiærgh. Sana *ålla* tunnetaan murteissa samalla lounaisella alueella, Ållebergin lähistöllä sitä käytetään »särskilt om försänkningar i Ålleberg». Mutta *ålla*-sanalla on myös merkitys 'ontto ja koverrettu astia, laatikko'. Hellquist rinnastaa tämän norjan sanaan *olle* 'iso puu' ja asettaa näiden vertauskohdaksi suomen ta sanan *allas* 'kaukalo', germ. *aldaz*. Samaan sikermään kuuluisi hänen mukaansa mahdollisesti myös isl. *alda* 'iso laine', todennäköisesti alkuaan aallonpohja (*vågda*), jonka äänteellinen vastine puolestaan on vanha suomalainen sana *aalto*. SKES:ssa esitetään sama lähtömuoto: kantaskand. **aldaz*. Tämän jatkajia ovat nykytanskan *olde* 'ruuhi', nykynorjan murt. *olda* 'suuri

ruuhi, vesiamme', nykyruotsin murt. *ålla* 'pitkulainen syvennys'. Mahdolliseen yhteyteen *aalto* (*alto*) ja *allas* -sanojen välillä ei ole viittausta.

Aikaisempaa yhdistelmää kannattaa kuitenkin pohtia. Aallossahan on ylös nouseva harja ja alas painuva pohja, eräänlainen syvennys, laakso (*vågdal*) tai kuoppa. Aallokon voimistuessa voidaankin todeta, että »meri tuli yhä kuoppaisemmaksi» (NS). Aavoilla vesillä liikkuville purjehtijoille ilmiö on ollut tuttuakin tutumpi. Entä äänteellinen puoli? Jos kyseessä on vanha lainasana, niin *as-*, *äs-*loppuisia on sekä balttilaisten että germaanisten lainojen joukossa useitakin (esim. *hammas*, *oinas*, *ratas*, *seiväs*, *taivas*; *armas*, *keihäs*, *tehdas*). Mutta *s* voi liittyä johtimena myös omaperäisiin sanoihin (esim. *koiras*, *lipas*, *naaras*, *kielas*, *vieras*, *ylväs*). Hakulisen mukaan (SKRK³ s. 114–116) *-s* (*h*)-johdin on »nykyiselle kielivaistolle merkitystehtävältään täysin hämärä, eikä tutkimuksellakaan ole vielä voitu selvittää useimpia asianomaisia kantasanoja». Pidän mahdollisena, että suomen *allas* (: *altaha* -) on johdettu sanasta, jonka kantana on skandinaavinen *alda*. Tässä tapauksessa on lähdettävä merkityksestä 'aallonpohja, veden painuma aallokossa'.

Ims. *allas* on suhteellisen suppea-alainen, sillä se rajoittuu suomen itämurteisiin (Inkerin murteet ml.), inkeroiseen ja karjalaan. SMS hahmottaa alueen suomen osalta seuraavasti: Etelä-Karjala (paitsi läntisintä osaa), Keski- ja Pohjois-Karjala, Savo. Tämän alueen ulkopuolelta on jokin yksittäinen tieto. Muutamia esimerkkejä sanan käytöstä: *siit anto lehmile* (alusmaitoa), *kaato altahasse*. Uusik. Vpl.; *Muistaha mie ko meiki saunas ol' jalato allas*. Räisälä; *sitte allas tehty, tuota nii lauvosta tehty* (sikojen syöttöastiaksi). Kitee; *altahaas meil kaik poukut pursutettii*. Tyrö. Itä-Karjalan puolelta *allas* (*allaš*) on kirjaanpantu seuraavilta paikkakunnilta (KKS): Kiestinki Uhtua Vuokkiniemi Jyskyjärvi Tunkua Rukajärvi Korpiselkä. Aunukselaismurteista, lyydistä ja vepsästä ei ole tietoja. Inkeroinen (Nirvi): *sianaltāt*, kaukalot. Väärinoja; *sauna-allaz* oli 1 metrin pituinen, yhdestä puusta koverrettu. Saarove; *oludaltāḃ ollīḃ, olud jūksi altāsse*. Saarove. Tiedot ovat Soikkolan alueelta, jonka länsipuolella olevasta Kurkolan murteesta ei ole tietoja. Siellä on *allas*-sanan asemesta käytössä *kaukola*. Tietoja ei ole myöskään vatjasta eikä virosta.

Laatokka ja lotja

Kuuluuko myös *Laatokka* samaan yhteyteen kuin *aalto* (*alto*)? Suomalaisista tutkijoista on myönteiselle kannalle *aalto*-sanana osalta asettunut ensimmäisenä A. J. Sjögren (*Gesammelte Schriften*, s. 585). Laajassa saksankielisessä artikkelissaan »Ladoga. Laatokka» J. J. Mikkola ottaa kantaa niin Sjögren-

nin kuin muidenkin tutkijoiden antamiin selityksiin Laatokan nimestä. Sjögrenin mukaan *Laatokka* johtuisi suomen sanasta *Altokas*, joka taas on samaa kantaa kuin *aaltoinen*, *altoinen*, *altoisa*. Tämä nimi olisi kuitenkin syrjäytynyt järven ympäristössä asuvien suomalaisten kielestä venäläisten käyttämän *Ladoga*-nimen tieltä. Suomalainen historiantutkimus yhtyi Sjögrenin selitykseen 1800-luvun puolella. Niinpä A. H. Snellman lausuu kirjassaan Itämeren suomalaiset itsenäisyytensä aikana (1894): »Olhavanjoen suulla oleva Laatokan kaupunki, joka Skandinaavien saduissa [= saagoissa] tunnetaan nimellä Aldeigiaborg 1. Aldegjuborg (muodostunut suomalaisesta sanasta *altokas*), oli maantieteellisen asemansa puolesta erittäin huomattava paikka» (s. 75).

Sjögrenin selityksen takana on saksassa vanhastaan, erityisesti Hansaliiton aikana, Laatokasta käytetty nimitys *Aldagen*. Tämä puolestaan liittyy skandinaaviin paikannimiin *Aldeigia*, *Aldeigiuborg*, jotka esiintyvät hieman eri tavoin kirjoitettuina vanhoissa saagoissa ja kronikoissa. Harald Hardraden saagassa kerrotaan (Mikkola² s. 8): »Keväällä hän lähti matkaan Holmgardista (= Novgorodista), Aldeigjuborgiin, jossa hänen laivansa olivat.» Vähän edempänä (s. 9) Mikkola jatkaa: »Hansaliiton asiakirjoista tiedämme myös, että merenkävijät jättivät syvällä kulkevat laivansa joko Olhavanjoen suuhun tai Vanhaan Laatokkaan ja sieltä koskien takia jatkoivat tasapohjaisilla lotjilla Novgorodiin. — — Voidaan pitää varmana, että *Aldeigiuborg*, *Aldagen* on alkuperäinen ja *Ladoga* myöhempi muoto. Sanan alussa on metateesi *al* → *la* mahdollinen mutta ei päinvastoin, olkoon kysymys suomalaisesta tai germaanisesta kielimuodosta.» Lähtömuotona olisi Mikkolan mukaan joen nimi *Aldeigia*.

Kuinka tämä nimi tuhatkunta vuotta sitten ääntyi, jää vaille varmaa vastausta. Suomalaisella taholla ei skand. nimillä *Aldeigia* ym. ole äänteellistä vastinetta. *Laatokan linna*, jota esim. Iso Tietosanakirja käyttää, on sananmukainen käännös. Venäläinen vastine on *Ladoga*; aikaisemmin perustettu, Olhavanjoen varrella sijaitseva Aldeigiuborg on venäläiseltä nimeltään *Staraja Ladoga*, joen suulle lähelle Laatokkaa myöhemmin rakennettu on *Novaja Ladoga*. Näistä edellinen on Venäjän vanhimpia kaupunkeja, se mainitaan Rurikin hallintokaupunkina 862–865. Kaupunki sijaitsi kumpuisessa maastossa joen rannalla (Kuva: Jalmari Jaakkola, Suomen varhaishistoria, s. 97). Jaakkola kirjoittaa (s. 127): »Varsinaisiksi varjagipesiksi osoittautuivat kuitenkin suuren vesitien tärkeimmät solmukohdat: Vanha Laatokka, Novgorod ja Kiev. Skandinaavisilla nimillään Aldegjuborg, Holmgard, Kænugard, joiden jälkiosa merkitsee linnaa ja joihin liittyy vielä Bysantin varjaginen nimi Miklagard, ne syöpyivät syvälle koko tämän ajan yleispohjoismaiseen maailmankuvaan.»

Muinaisruotsin *Aldubiærgh*, josta jo edellä oli puhe, ja *Aldeigiuborg* muistuttavat niin suuresti toisiaan, että on aihetta kysyä, kuuluvatko ne etymologisesti samaan yhteyteen. Tähän voidaan vastata myöntävästi, mikäli *aldeigiu*-sanan loppuosaa voidaan pitää johtimena. Läheisen vertauskohdan saamme gootista, jossa oli esim. *sineigs* 'vanha', indoeur. vartalosta *seno* (= sanskr. *sána* 'vanha'). (Hellquist, SEOB XXVI.) Mainituista paikannimistä on kummankin alkuosa yhdistettävissä sanoihin *alda*, *alde* ja molemmissa tapauksissa on kyse varustetusta linnasta.

Tässä yhteydessä on aiheellista tarkastella myös *lotja*-sanaa. SKES esittää sille äänteelliset vastineet kaikista ims. kielistä. Lotjan originaali on venäjän *лодья* 'proomu, vene' (SKES). Suomen *lotja* kuuluu puhekielestä omaksutuihin lainoihin, sillä kansanmurteissa se on yleisesti tunnettu ja *tj*-yhtymän edustus niissä on samanlainen kuin omaperäisissä *tj*-sanoissa, esim. eteläpohjalaisissa murteissa on *loria*.

Sana on lainautunut myös ruotsiin. Hellquistin mukaan (SEOB) *lodja* 'ett slags pråm', muinaisruotsissa *lodhia*. Artikkelissa otaksutaan, että sana on omaksuttu ruotsiin keskialasaksasta, johon se on saatu venäjältä: *lod(i)ja* = muinaislaavin *ladiji*, kantaslaavin **oldija*. Angela Plöger huomauttaa tutkimuksessaan (Plöger 1973) lainan iästä suomessa: »Das fi. *o* zeigt, dass *lotja* nicht zu den älteren Lehnwörtern gehört». Max Vasmerin etymologiseen sanakirjaan viitaten hän lausuu venäjän sanasta: »gemeinslav. Wort, urverw. mit lit. *aldijà* 'Kahn' (s. 92). Nykyisen *лодья*-muodon edellytyksenä on, että sanassa on tapahtunut samanlainen likvidametateesi kuin sanaparissa *aldaga* → *ladoga*. Suomalaiset slavistit J. J. Mikkola ja Jalo Kalima lähtevät myös sanan alussa tapahtuneesta metateesista suomen venäläisperäistä sanastoa käsittelevissä teoksissaan.

Mikäli ven. *Ladoga* = skand. *Aldoga*, on sana Laatokan nimenä siirrynäinen. Laatokkaan rajoittuvissa murteissa, joita on puhuttu Karjalan kannaksella, onkin sanaa tai sen rinnakkaismuotoa *Laatukka* käytetty Laatokan kaupungista, kuten ilmenee seuraavasta vanhan runon katkelmasta: »Ei miun laulella pitäisi / ei iloita kelpajaisi / tääll' on vieraita Virosta / tääll' on langot Laatukasta / ne vievät Virohon viestit / laavan suuren Laatukkahän» (Inkeri, Vuole; VR 2, 30). Laatokan vanhoja suomalaisia nimityksiä ovat *Meri* ja *Nevajärvi*. Kannaksen länsipuolella avautui *Suurmeri*, Suomenlahti, joka jatkui Itämerenä Tanskan salmiin saakka. *Nevajärvellä* on ollut äänteellinen vastine venäjässä; sitä käyttää myös Nestor selostaessaan Mustanmeren ja Itämeren (»Varjagimeren») välistä vesireittiä. Hän kertoo Ilmajärvestä (Nestorilla Ilmer ozero), josta lähtee Olhavanjoki (Volhov) purkaen vedet suureen Nevajärveen (v ozero velikoe Nevo) (Snellman, 56, alaviite).

Sanojen *Ladoga* ja *Laatukka* etymologinen yhteys on epäilemätön. Jos sa-

na olisi omaksuttu hyvin varhain suomeen, kielessämme voisi olla *Laattoa* samaan tapaan kuin venäjän *batog*-sanan murteellisissa vastineissa *poattoa* ja *poattoo* (< **pättäya*) (SKES sub *paattaa*). Samaan originaaliin perustuvissa nuoremmissa lainoissa on venäjän *g:n* asemesta suffiksi *-kka* (*patukka*, *patakka*, *patokka* ym., SKES sub *patukka*).

Vaa'as ja *kuttelo*

Otsikon sanoista edellistä on Y. H. Toivonen käsitellyt kirjoituksessaan »Karjalan runojen *vaa'as*» (Toivonen 1944, s. 129–139). Sana on nykysuomelle vieras, tiettävästi vain vanhoissa kansanrunoissa esiintyvä. Näytteeksi pari esimerkkiä sanan käytöstä. August Ahlqvist on v. 1846 pannut kirjaan Ilomantsista seuraavan katkelman loitsua: »Mist' on tunto turmiolla? Kuo-husta tulisen kosken. Mist' on aivot ankeloisen? Virran vankan vaakahasta.» Rajantakaisesta Karjalasta on tallennettu seuraavanlaisia säkeitä: »Koprin kuohuja kokuo, Käsivarsin voakahia» (Vuokkiniemi); »Tulou tulini koski, Tulisissa voakahissa» (Jyväskylä). Sanan heikkoasteisista esiintymistä ei ole tietoja. Alkumerkitys on ollut 'aalto, laine'.

Karjalan *vaa'as* on, kuten Toivonen on osoittanut, vanha skandinaavinen lainasana. Sen äänteellisiä vastineita ovat mm. muinaisnorjan *vágr* 'meri, meren lahti; neste', muinaisruotsin *vagher* 'lahti; neste', nykyruotsin *våg* 'aalto'. Toivosen mukaan *vaa'as* on palautettavissa lähtömuotoon **vāyas*.

Levikiltään ahtaasti itäinen on hyljeraudan nimitys *kuttelo*. Sanaa on käsitellyt Erkki Itkonen artikkelissaan »Eräs harppuunaa ja keihästä merkitsevä sanaryhmä» (Vir. v. 1953, s. 99–104). Sanasta on arkistotietoja vain Laatokan Karjalasta: Pyhäjärvi, Kurkijoki, Sortavala. Pyhäjärven Sortanlahdesta talletetun tiedon mukaan *kuttelo* oli hyvin ohutvartinen kaksiväkäinen keihäs. »Kuttelo heitettiin kaukaakin hylkeeseen, kun se ampumalla haavoitettuna nousi hengittämään. Kuttelo pysyi hylkeessä kiinni, ja pitkästä varresta näki, missä hylje liikkui. Lopuksi se väsyi, ja varresta kiskottiin hylje ylös.» (Kustaa Vilkuna, muistiinpano 1932). Laatokan Karjalassa *kuttelo*-sanaa on käytetty myös edellisestä poikkeavassa merkityksessä: Kurkijoki »epiteetti hinteroiselle tytölle» (A. V. Koskimies); 'tyhjä tai tyhjentynt pallo' (P. Kyytinen); Parikkala 'perin laiha eläin, jolla ei ole kuin nahka luiden päällä, riippuva kives l. munapussi (kotieläinten etup.) (V. Pajari). Itkosen mukaan kyseessä olisi kaksi eri sanaa, jälkimmäistä hän pitää deskriptiivisuonteisena. Kyseessä saattaa kuitenkin olla yksi ja sama sana, joka on saanut laajentunutta (kuvallista) käyttöä tultuaan tarpeettomaksi varsinaisessa asiallisessa merkityksessään. Suomen *kuttelolla* on jonkin verran käyttöä nykyisessä kirjakielessäkin, kuten seuraavasta suomennoskatkelmas-

ta ilmenee: »Tärkeimpiä aseita 1800- ja 1900-luvun hylkeenpyynnissä olivat kiväärit, pertaanit ja kuttelot eli puukeihäät, joiden päissä oli metallikoukut (*kutíla*), maitovalaanpyynnissä nuotat ja kuttelot» (Čistov 1976, s. 103).

Sitaateissa esiintyvä *kutíla* on *kuttelon* venäjänkielinen vastine ja karjalasta omaksuttu termi. Mutta ims. tahollakaan sana ei ole omaperäinen vaan vanha skandinaavinen laina. Originaalina on *skottel*, *skotul* 'heittokeihäs, harppuuna, ahraín'. Lappiin sana on omaksuttu *sk*-alkuisena (*skottal* ym.) mutta venäjään sellaisesta kielimuodosta, jossa sananalkuisesta *sk*-yhtymästä on *s* jäänyt vaille vastinetta, siis karjalasta tai suomesta (Erkki Itkonen). Sanan germaaninen lähtömuoto on todennäköisesti ollut *skutíla* (Vir. 1.c., SKES sub *kuttelo*). Edellisen perusteella on todennäköistä, että kuttelo niin esineenä kuin sananakin on tullut tutuksi Laatokan piirissä asuneiden karjalaisien keskuudessa varjagiaikana mutta käytössä harvinaistuneena kadonnut lähes jäljettömiin hylkeenpyynnin menettäessä taloudellista merkitystään. Karjalasta sana on kantautunut venäläisiin naapurimurteisiin.

Edellä esitetty sisältää lyhykäisyydessä seuraavan ajatusrakennelman. Muinaiskarjalaan ja sitä tietä suomen kaakkoismurteisiin tulleet germaanisat ovat todennäköisesti peräisin ajalta, jolloin germaaninen vaikutus, erityisesti skandinaavinen, oli voimakas Laatokan eteläpuolella. Näin oli viikinkiaikana pohjoismaalaisten hallitessa meritietä Suomenlahdelta Nevajoelle ja Laatokalle sekä sieltä Olhavanjoen kautta Holmgardiin, venäläisten Novgorodiin. Venäläisten saatua ylivallan loppuivat viikinkiretket Pohjois-Venäjällä. Skandinaavien väistyttyä Luoteis-Venäjältä taantuivat myös heidän yhteytensä karjalaisiin.

LÄHTEET JA LYHENTEET

- Čistov = Venäläinen perinnekulttuuri. Toimittanut K. V. ČISTOV. Hämeenlinna 1976.
 Dal' = ДАЛЬ, ВЛАДИМИРЬ, ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ ЖИВОГО ВЕЛИКОРУССКАГО ЯЗЫКА I–IV. Петербургъ 1903–1909.
 Genetz = ARVID GENETZ Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä.
 Hellquist = ELOF HELLQUIST Svensk etymologisk ordbok. Lund 1922.
 Jaakkola = JALMARI JAAKKOLA Suomen varhaishistoria II. Porvoo 1935.
 Kalima = JALO KALIMA Slaavilaisperäinen sanastomme. Helsinki 1952.
 Kijanen = PEKKA KIJANEN Venäläis-suomalainen sanakirja I–II. Helsinki 1912–13.
 KKS = Karjalan kielen sanakirja, osat I–III (A–N). Helsinki 1968–1983.
 Kuusinen – Ollikainen = Venäläis-suomalainen sanakirja. Toimittaneet M. KUUSINEN ja V. OLLIKAINEN. Moskova 1963.
 Mikkola 1 = JOOS. J. MIKKOLA Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen. Helsingfors 1894.

- Mikkola 2 = J. J. MIKKOLA Ladoga, Laatokka. SUSA XXIII, 23.
 Nirvi = R. E. NIRVI Inkeröismurteiden sanakirja. Helsinki 1971.
 NS = Nykysuomen sanakirja.
 Plöger = ANGELA PLÖGER Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache. Wiesbaden 1973.
 Ross = Norsk Ordbog af HANS ROSS. Christiania 1895.
 SEOS = ELOF HELLQUIST Svensk etymologisk ordbok. Lund 1922.
 SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja.
 SKRK = LAURI HAKULINEN Suomen kielen rakenne ja kehitys, 3. p., Keuruu 1968.
 SMS = Suomen murteiden sanakirja, osat I–II.
 Snellman = A. H. SNELLMAN [Virkkunen] Itämerensuomalaiset itsenäisyytensä aikana. Helsinki 1894.
 SUSA = Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja.
 Toivonen = Y. H. TOIVONEN Sanat puhuvat. Porvoo 1944.
 UT = Uusi testamentti.
 Vir. = Virittäjä, Kotikielen Seuran aikakauslehti.
 VMS = Väike murdesõnastik I–II. Toimetanud VALDEK PALL. Tallinn 1982–1989.
 Zaitseva – Mullonen = М. И. ЗАЙЦЕВА – М. И. МУЛЛОНЕН Словарь вепского языка. Ленинград 1972.

Karelische Lehnwörter aus der Warägerzeit

VEIKKO RUOPPILA

Der Beitrag befaßt sich mit einigen Wörtern der karelischen und der ostfinnischen Dialekte, die aus der Warägerzeit (etwa 800–1050) zu stammen scheinen. Das international bekannteste Wort ist der Name des größten europäischen Sees, *Laatokka*, in anderen Sprachen im allgemeinen *Ladoga*. Im Karelischen und auch in den finnischen Mundarten am Ladogasee lautete die Bezeichnung für den See jedoch allgemein *Meri* 'Meer', in alten Dokumenten ist auch *Nevajärvi* 'Newasee' belegt. Unter den Erklärungen für den Namen *Laatokka* überzeugt am ehesten die Annahme, er gehe auf den skandinavischen Ortsnamen *Aldeigiuborg* zurück, mit dem ein Siedlungs- und Handelsplatz am Fluß Olhava bezeichnet wurde. Am Wortanfang hat sich im Russischen die Liquidametathese *al* → *la* vollzogen. Das russische *ladoga* tritt in den Ortsnamen *Staraja Ladoga* und *Novaja Ladoga* auf. Als Name eines Siedlungsplatzes kommt *Laatokka*, dialektal auch *Laatukka*, in alten Gesängen in Nordingermanland vor. Es handelt sich demnach um eine Bedeutungsverschiebung: Das Bezugswort der Bezeichnung

für die Stadt Ladoga (*Staraja L.*, *Novaja L.*) wurde Name des nahegelegenen Sees (*Ladoga*, *Ladožskoje ozero*). Schon in der Karte Finnlands von Andreas Bureus aus dem Jahre 1626 steht LADOGA LACVS, Ladesko Ozero. Die Anpassung des Wortes an das Lautsystem des Finnischen ergab *Ladoga* → *Laatokka*.

Mit dem finnischen Wort *aalto* 'Welle', dialektal auch *alto*, steht der Name *Laatokka* also nicht in direkter Verbindung, im Gegensatz zu früheren Annahmen, u.a. von A. J. Sjögren, die von der Form *altokas* oder *aaltokas* 'wellenreich' ausgingen. Aber auch finn. *aalto* (*alto*) ist ein skandinavisches Lehnwort, dessen etymologische Entsprechung im Norwegischen *alda* lautet (SKES). Unter den ostseefinnischen Sprachen kennen das Karelische und das Wepsische eine Entsprechung für das Wort, während es in den westlichen ostseefinnischen Sprachen unbekannt ist. An seiner Stelle wird dort das Wort *laine* 'Woge' verwendet, das in allen osfi. Sprachen anzutreffen ist. Es handelt sich dabei um ein einheimisches Wort, das offensichtlich älter ist als *aalto*. Möglicherweise

geht auch *aalto* (*alto*) auf die Warägerzeit zurück, obwohl es auch in den westlichen Dialekten des Finnischen neben dem Wort *laine* weite Verbreitung gefunden hat.

Ein vor allem auf die alten Gesänge beschränktes Wort mit der Bedeutung 'Welle' ist karelisch *vaa'as* (Stamm *vakaha-*), z.B. Vuokkiniemi: »Koprin kuohuja kokoo, Käsivarsin voakahia«. Auch dieses Wort ist aus dem Skandinavischen entlehnt; seine Entsprechung im heutigen Schwedischen ist *våg* 'Welle, Woge'. Als Ausgangsform hat man **vāγas* rekonstruiert, woraus sich altskand. *vāgr* entwickelt hat.

Die Bezeichnung für den vor allem bei der Robbenjagd verwendeten Wurfspeer, *kuttelo*, ist ebenfalls ein seltenes, in der Umgangssprache heute nahezu unbe-

kanntes Wort. Es ist nur vereinzelt am Nordwestufer des Ladogasees belegt, wo noch am Anfang des 20. Jahrhunderts, wenn auch in geringem Umfang, Robben gejagt wurden. Auch *kuttelo* geht auf eine skandinavische Sprachform zurück; seine Entsprechungen sind u.a. *skottel*, *skutel* 'Wurfspeer, Harpune, Fischgabel'. Das Lappische hat das Wort (*skottal* u.a.) mit dem Anlaut *sk-* übernommen. Im Russischen ist das Wort in den im Nordwesten (ehemaliges Gouvernement Archangelsk, Dal) gesprochenen Dialekten bekannt. Das russische Wort hat jedoch den Anlaut *k-* (*kutilo*), ist also nicht aus dem Norwegischen oder Lappischen übernommen, sondern aus einer Sprache, in der das anlautende *s-* bei der Entlehnung keine Entsprechung fand. Es kommt demnach das Karelische in Frage.